

СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ДИТИНСТВА Й МАТЕРИНСТВА В УКРАЇНІ

THE CONDITION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PROTECTION OF CHILDHOOD AND MATERNITY IN UKRAINE

Бухтіярова І.Г., к.ю.н.,

викладач кафедри адміністративного управління та адміністрування

Національна академія внутрішніх справ

У статті охарактеризовано правові інститути материнства й дитинства, суб'єктами яких є вразливі версти населення країни в економічному, соціальному чи фізіологічному плані, а саме: сім'ї з дітьми, малозабезпечені сім'ї, вагітні жінки, діти, діти-сироти, діти-інваліди. Наголошено, що з урахуванням євроінтеграційних прагнень нашої держави сьогодні активізувалася робота в напрямі імплементації в національне законодавство положень міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту дитинства й материнства, що вимагає вироблення дієвих адміністративно-правових механізмів їх реалізації.

Ключові слова: інститут материнства, інститут дитинства, розвиток, материнство, дитинство, адміністративно-правове регулювання, охорона.

В статье охарактеризованы правовые институты материнства и детства, субъектами которых являются уязвимые слои населения страны в экономическом, социальном или физиологическом плане, а именно: семьи с детьми, малообеспеченные семьи, беременные женщины, дети, дети-сироты, дети инвалиды. Отмечено, что с учетом евроинтеграционных стремлений нашего государства сегодня активизировалась работа в направлении имплементации в национальное законодательство положений международных нормативно-правовых актов в сфере защиты детства и материнства, что требует выработки действенных административно-правовых механизмов их реализации.

Ключевые слова: институт материнства, институт детства, развитие, материнство, детство, административно-правовое регулирование, охрана.

The article describes the legal institutions of motherhood and childhood, whose subjects are vulnerable sections of the population of the country in economic, social or physiological terms, namely: families with children, low-income families, pregnant women, children, orphans, children-disabled people. Social protection of motherhood and childhood is a priority for the state, therefore, for the purpose of its qualitative legal regulation, it is within the framework of the right of social security that the largest number of normative legal acts is adopted, the main purpose of which is the protection of investigated institutes. Specific legal influence in the field of maternity provision is contained in labor legislation, which establishes appropriate benefits and peculiarities of the legal status of pregnant women and mothers. Separate issues concerning the protection of the rights of women (mothers) and children, particularly in the event of their violation (for example, in the case of domestic violence), are governed by administrative and criminal law. It was emphasized that taking into account the European integration aspirations of our state today, work has been intensified in the direction of implementation in the national legislation of the provisions of international normative legal acts in the field of child protection and maternity, which requires the development of effective administrative and legal mechanisms for their implementation. The emphasis is placed on the fact that the legal principles of protection of childhood and motherhood are presented in normative acts of various branch affiliations. The key regulatory and legal acts in this area are described.

Key words: institute of motherhood, institute of childhood, development, motherhood, childhood, administrative law regulation, protection.

Протягом останніх років істотно зменшилася чисельність населення України, що свідчить про наявність глибокої демографічної кризи, в якій перебуває наша держава. Відсутність відповідної державної політики може призвести до зупинки соціально-економічного розвитку України та зниження стану її національної безпеки. Зважаючи на це, одним зі стратегічних загальнонаціональних пріоритетів нашої держави має стати вироблення дієвого механізму соціального захисту дитинства й материнства, стимулювання народжуваності, збереження репродуктивного здоров'я нації як невід'ємної умови належного функціонування сфери національної безпеки.

Ця проблематика в рамках науки адміністративного права практично не розглядалася, що свідчить про недостатню увагу науковців до проблем, які існують у сфері формування державної політики у сфері захисту дитинства й материнства, вироблення дієвого адміністративно-правового механізму її реалізації. Переважно питаннями захисту материнства займалися вітчизняні науковці: В.Б. Авер'янов, І.Г. Бухтіярова, О.М. Ганькевич, І.О. Гелецька, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Т.О. Коломоець, Л.О. Кожура, М.О. Стефанчук, О.Г. Стрельченко, О.Я. Явор та інші.

Мета статті полягає в тому, щоб удосконалити адміністративно-правове регулювання у сфері публічного адміністрування щодо захисту дитинства й материнства в Україні, а також винайти дієвий механізм її реалізації за допомогою запровадження низки відповідних законодавчих, адміністративних і просвітницьких заходів. Це дасть

зможу створити належні умови для реалізації прав і свобод жінок-матерів і дітей, забезпечити їх належний правовий і соціальний захист.

Соціально-правовий захист населення є одним із головних атрибутів будь-якої прогресивної європейської держави натеper. Цей аспект є індикатором суспільно-економічного розвитку країни і ступеня її соціальної стабільності. Україна, як ми знаємо, сьогодні перебуває на порозі суцільної зміни, безпосередньо пов'язаної з інтеграцією до Європейського Союзу. У зв'язку з цим наша держава повинна провести низку реформ, які стосуються різних сфер суспільного життя. Однією з таких є сфера соціального забезпечення сім'ї, правового захисту всіх членів сім'ї: як дорослих, так і дітей. Вивчаючи проблему адміністративно-правового регулювання, ми зацікавилися окремою проблематикою правового та соціального забезпечення дитинства й материнства як складника інституту сім'ї загалом.

Натеper правові механізми захисту материнства й дитинства в Україні суттєво змінилися порівняно з минулими роками, хоча деякі юридичні конструкції, створені за часів Радянського Союзу, стали основою для існування сучасних правових категорій. Окрім цього, правовий захист материнства й дитинства в період української незалежності набув власної нормативної бази регулювання, а відображений у доктринальній сфері. Сьогодні питання правового та соціального забезпечення дітей і матерів є актуальними проблематиками наукових досліджень.

У кінці ХХ – початку ХХІ століття наша держава була об'єктом багатьох економічних, політичних і правових змін, що, безперечно, пов'язано з набуттям незалежності. Вихід із Радянського Союзу ознаменував початок нової ери для всього українського суспільства. У цей час зміни торкнулись практично всіх сфер національного буття. Не є в цьому випадку винятком правова система України та галузі, що входять до її складу, адже в 1996 році юридичний вимір нашої держави отримав якісно нову основу – Конституцію. Цей нормативний акт закріпив вихідні положення функціонування практично всіх правових сфер, що сьогодні існують у країні, та соціального захисту різних об'єктів зокрема.

У положеннях Основного Закону зазначено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [2]. Ця норма є правовстановлювальним аспектом діяльності всіх органів державної влади України в різних галузях, тому саме на її основі розроблено інститут правового та соціального захисту населення. У статті 46 Конституції України йдеться про те, що «усі без виключення громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених чинним законодавством» [2]. Отже, конституційними нормами гарантується правовий і соціальний захист українського населення з боку держави, що є підґрунтям для багатьох інших механізмів правового регулювання різних об'єктів, пов'язаних із галуззю соціального захисту, наприклад, материнства й дитинства.

Правове регулювання материнства й дитинства є прямим проявом соціального захисту населення в конкретних сферах. У цьому випадку виникає питання: що являє собою соціальний захист у своїй вихідній, класичній формі? Сучасне законодавство не дає відповіді на це питання, тому більш доцільно звернутись до правової науки, проаналізувавши погляди юристів-теоретиків. Так, соціальний захист, згідно з думкою В.П. Нагребельного та Н.Б. Болотіної, зображає «систему економічних, правових, організаційних та інших заходів держави із забезпечення соціальних прав і гарантій громадян, дія якої спрямована на турботу держави та суспільства про громадян, яким потрібна допомога у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним становищем, недостатнім забезпеченням засобами існування тощо» [3, с. 558; 4, с. 127]. Дещо інший погляд мають В.П. Єршов та І.А. Толмачева, які вважають, що «сутність державної соціальної допомоги полягає у підтримці рівня життя малозабезпечених сімей, а також незаможних, самотньо проживаючих громадян, середній дохід яких нижче величини прожиткового мінімуму, встановленого законодавством; адресного використання бюджетних коштів; посилення адресності соціальної підтримки нужденних громадян; створення необхідних умов для забезпечення загальної доступності та суспільно прийнятної якості соціальних послуг; зниження рівня соціальної нерівності; підвищення доходів населення» [5, с. 22; 6, с. 64]. Отже, соціальний захист є окремою правовою галуззю, що регулює правовідносини у сфері підтримки окремих верст населення нашої країни, які подібної допомоги потребують у зв'язку з особливостями свого фізіологічного та правового стану. У цьому разі для більш повного розуміння проблематики, яка розглядається, необхідно розібратися із змістом материнства й дитинства.

Здійснюючи аналіз представлених явищ, необхідно передусім проаналізувати їх правову основу, тобто вихідне джерело, сім'ю, яка, у свою чергу, є ключовим осередком суспільного життя. Нормативне регулювання в цій сфері є обмеженим, однак воно застосовується тією мірою, якою його застосування можливе, якщо враховувати специфіку інституту сім'ї. Згідно зі статтею 3 Сімейного кодексу України, «сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства» [7]. У цьому випадку виникає питання: як саме материнство й дитинство, які є незалежними на перший погляд інститутами, співвідносяться з інститутом сім'ї? Варто зазначити, що в обох випадках мова йде про відносини шлюбно-сімейного характеру, які полягають у взаємозв'язку прав та обов'язків матері, дитини та інших членів цих відносин. При цьому материнство й дитинство, хоча й пов'язані між собою, у правовому полі є самостійними та мають окремі нормативні основи регулювання, а також по-різному сприймаються в науковому середовищі. Отже, кожне з представлених явищ необхідно розглядати безпосередньо, враховуючи всі відмінності й інші специфічні аспекти.

Якщо враховувати особливості соціального захисту як окремого елемента правового захисту, то він являє собою систему правових норм, предметом впливу яких є правовідносини з приводу підтримки вразливих верст населення України. За аналогією можемо стверджувати, що материнство є системою прав та обов'язків між матір'ю та її дитиною, яка виникає з моменту народження дитини і продовжується протягом її виховання, до моменту повної соціалізації, тобто досягнення повноліття. Схожої думки додержується І.А. Бірюков, зазначаючи, що «материнство – це забезпечена законом можливість жінки здійснювати репродуктивну функцію (народжувати здорових дітей), належним чином утримувати їх та виховувати в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини» [8; 9, с. 78]. У наукових роботах В.Ю. Москалюка акцентується увага на юридичній природі материнства. Іншими словами, вчений убачає в цьому інституті «окрему правомочність, особисте немайнове право, яке виникає з приводу здійснення жінкою репродуктивної функції з моменту досягнення нею статевої зрілості та є забезпеченою законом можливістю самостійно вирішувати питання мати чи не мати дитину, вимагати від усіх та кожного поведінки, яка сприятиме здійсненню права на материнство, та вимагати утримуватися від дій, які перешкоджають здійсненню цього права, звертатися за захистом свого права від протиправних посягань інших осіб способами, встановленими законодавством» [10, с. 124–129].

Останнє визначення найбільш повно розкриває зміст явища материнства. Водночас, консолідуючи всі представлені наукові погляди, стверджуємо той факт, що материнство (у правовому аспекті) – це структуроване соціально-правове явище, яке складається з психологічного аспекту зв'язку між дитиною та матір'ю, а також наявності взаємних прав та обов'язків між цими суб'єктами, які забезпечуються й охороняються чинним законодавством. Водночас у правовій системі держави материнство являє собою великий інститут соціального захисту населення, що підтверджується власною нормативною базою, наявністю вихідних принципів тощо.

Отже, враховуючи особливості інституту та конституційний принцип гуманізму, можемо зробити висновок, що правовий захист материнства є спеціальним засобом, яким держава забезпечує своє майбутнє. Необхідно відмітити, на цей момент соціальна політика забезпечення материн-

ства у світі перебуває на різному рівні розвитку. Її вдосконалення є актуальним завданням для більшості держав світу, оскільки швидкий соціально-економічний розвиток призвів до швидкої зміни демографічної ситуації і трансформації традиційних культурних цінностей. Як наслідок, у системі цінностей сучасної жінки основне місце часто посідає робота, кар'єрне зростання, а не сімейне життя й народження дітей. Процес залучення жінок у робочу силу супроводжується різким зменшенням рівня народжуваності в усіх економічно розвинутих країнах і країнах, які переходять до ринкової економіки [11, с. 207]. Тому захист материнства є сукупністю відносин, сутність яких полягає у правовому захисті жінки, економічній допомозі матері та сім'ї, створенні соціальної інфраструктури, яка забезпечує оптимальні умови для народження й належного виховання дітей [11, с. 207].

Сьогодні механізм захисту материнства складається із загальних норм, що регулюють соціальне забезпечення загалом, а також низки спеціальних положень законодавства. Повертаючись до Конституції України, необхідно відмітити норму статті 24, де йдеться про створення умов, за яких жінки можуть поєднувати працю з материнством, правовий захист материнства, що проявляється в наданні матеріальної та моральної підтримки, у тому числі оплачуваних відпусток та інших пільг, вагітним жінкам і матерям [1]. Тобто Основним Законом держави створюються спеціальні умови, за яких народження дітей і процес їх виховання є для жінки не «збитковим», а, навпаки, матеріально та морально заохочуваним.

Проблематика соціального захисту материнства також передбачена в нормативних актах права соціального забезпечення. Найбільшу увагу в цьому випадку варто приділити Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та Закону України «Про державну допомогу малозабезпеченим сім'ям». У положеннях першого нормативного акта вказується, що громадяни України, в сім'ях яких виховуються та проживають неповнолітні діти, мають право на державну допомогу у випадках і на умовах, передбачених законами України [12]. Разом із тим існує декілька основних видів державної допомоги вказаним категоріям сімей, а саме: допомога у зв'язку з вагітністю та пологами; допомога при народженні дитини; допомога при усиновленні дитини; допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомога на дітей одиноким матерям [12].

Законом України «Про державну допомогу малозабезпеченим сім'ям» також установлюються відповідні умови підтримки материнства. Але в положеннях цього офіційного акта закріплено норми, які застосовуються до конкретних суб'єктів права соціального захисту. У Законі зазначено, що малозабезпеченими сім'ями є відповідні сім'ї, які з поважних або незалежних від них причин мають середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї. Середньомісячний сукупний дохід сім'ї – обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги, крім допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування [13].

Визначення розміру державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям проводиться з урахуванням прожиткового мінімуму для сім'ї та її середньомісячного сукупного доходу, який обчислюється за методикою, встановленою відповідним центральним органом виконавчої влади. При цьому розмір соціальної допомоги не може бути більшим ніж 75 відсотків від прожиткового мінімуму для сім'ї. До стабілізації економічного становища в Україні розмір державної соціальної допомоги визначається з урахуванням рівня забезпечення прожиткового мінімуму. Рівень забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється виходячи з реальних можливостей видаткової

частини Державного бюджету України й затверджується водночас із прийняттям закону про Державний бюджет України на відповідний рік [13].

Окрім представлених вище суб'єктів, особами, які падають під дію правового захисту з боку держави, також є діти. У науковому середовищі забезпечення правового статусу дітей узагальнюється таким терміном, як «дитинство». У науковій літературі це поняття трактується досить по-різному. Слушну думку із цього приводу висловила С.В. Лупаренко, яка розкриває дитинство як «період онтогенетичного розвитку людини від народження до підліткового віку (10–11 років), який має біологічну основу, опосередкований соціально-культурними факторами, вихованням і навчанням, і протягом якого відбувається інтенсивний фізичний і розумовий розвиток особистості, формування її вищих психічних функцій, соціалізація особистості, її підготовка до майбутнього життя. Саме протягом дитинства закладаються основи особистісної активності й особистісні властивості, цінності людини, що визначають якості майбутнього життя» [14, с. 287]. Чинним законодавством передбачено, що дитинство – це період розвитку людини до досягнення повноліття [15]. Однак, на нашу думку, дитинство є фізіологічно вразливим станом, для якого характерна відсутність достатнього соціального досвіду та малий вік відповідної особи, у зв'язку з чим остання не володіє всім масивом прав та обов'язків і не може належним чином відповідати за свої дії. Разом із цим період дитинства характеризується розвитком, становленням людини як особистості, частини соціуму. У цьому випадку дитина, яка розвивається, не має достатнього життєвого досвіду для правильного сприйняття навколишнього середовища. Саме тому держава має піклуватися про подібних суб'єктів, адже від їхньої соціально-правової захищеності буде залежати, чи отримає конкретна країна в майбутньому свідомого, досвідченого та законослухняного громадянина. Ці особливості зумовлюють наявність натеper механізму соціального захисту дитинства, адже забезпечення прав і свобод дітей, повага до їхньої людської гідності якнайточніше відображають рівень гуманності й цивілізованості суспільства [16, с. 61].

Доволі яскравою характерною відзнакою соціального захисту дитинства є Конвенція ООН про права дитини від 1989 року, вона засуджує дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я й народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин [17]. Нормативний акт також включає норми, в яких містяться зобов'язання, адресовані державам-учасницям Конвенції. Наприклад, у статті 3 документа говориться, що «відповідні країни зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають усіх відповідних законодавчих та адміністративних заходів. Крім цього, держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби й органи, відповідальні за піклування про дітей або їхній захист, відповідали нормам, установленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору численності і придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду» [17].

Конвенція ООН про права дитини здійснила вагомий вплив на процес формування національного законодавства у сфері правового захисту дитинства. Зокрема, 05.04.2017 видано Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» до 2021 року». Прийняття цього документа здійснено в рамках реалізації Конвенції ООН про права дитини, а також імплементації

європейських стандартів і підходів до забезпечення прав дітей, розбудови ефективної системи захисту прав та інтересів дитини на рівні територіальної громади в умовах децентралізації, створення дружнього до дітей середовища відповідно до міжнародного рівня [18].

Виключне значення в системі правового захисту прав дитини відіграє Закон України «Про охорону дитинства». Завданням цього нормативно-правового акта є «розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в нашій державі» [15]. Унікальність Закону полягає в тому, що ним чітко визначається система заходів щодо охорони дитинства, яка включає в себе таке: визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних і соціальних засад щодо охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий і соціальний захист дітей, приведення його у відповідність до міжнародних правових норм у цій сфері; забезпечення належних умов для охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи й рівності; проведення державної політики, спрямованої на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, надання дітям пільг, переваг і соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової

діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства; встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди [15].

Крім цього, Закон максимально повно регламентує відносини між дитиною та сім'єю, суспільством, а також особливості соціального захисту дітей, які потребують особливого захисту держави, до яких належать діти у складних життєвих обставинах; діти-сироти; безпритульні діти й ті, кого позбавили батьківського піклування; діти інваліди; діти з вадами розумового або фізичного розвитку; постраждали діти від стихійного лиха; діти, уражені ВІЛ-інфекцією; діти-біженці.

Ураховуючи наявність розгалуженої системи нормативних положень охорони дитинства, а також міжнародно-правових стандартів забезпечення прав дитини, можна стверджувати, що поряд із материнством дитинство також являє собою надзвичайно вагомий інститут правового та соціального захисту окремої категорії населення нашої держави.

Отже, наявність механізмів соціального забезпечення дитинства й материнства є юридично обумовленим фактом. Тобто його наявність відповідає обов'язку держави піклуватися про вразливі версти населення; також правовий захист дитинства й материнства не тільки є суто нормативним механізмом, вираженим у положеннях конкретних офіційних актів, а і являє собою цілісну наукову проблематику, з приводу якої висувається багато доктринальних поглядів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996 р. № 30.
2. Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 квіт. 2017 р. № 230-р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80>.
3. Нагребельний В.П., Болотіна Н.Б. Соціальний захист. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ, 1998–2004. Т. 5. С. 558–559.
4. Гончаров А. Поняття соціального захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 126–129.
5. Бухтіярова І.Г. Адміністративно-правові засади захисту дитинства та материнства в Україні: монографія. Київ: ВД «Гельветика», 2018. С. 19–25.
6. Ершов В.А., Толмачев И.А. Право социального обеспечения: учебное пособие. Москва: ГроссМедиа, 2009. 312 с.
7. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
8. Ганкевич О.М. Поняття батьківства та материнства у сімейно-правовій доктрині. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: зб. наук. ст. Івано-Франківськ, 2014. Вип. 36. С. 89–99.
9. Сімейне право України: підручник / І.А. Бірюков, В.С. Гопанчук, Ю.О. Заїка та ін.; за ред. В.С. Гопанчука. Київ: Істина, 2002. 356 с.
10. Москалюк В.М. Право на материнство (батьківство) за Сімейним кодексом України. *Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України*: зб. наук. праць за матеріалами круглого столу, м. Київ, 25 трав. 2006 р. Київ, 2007. С. 124–129.
11. Хомицький А.І., Аверчук Р.В. Соціальна політика захисту материнства: сучасні особливості. *Науковий вісник Національний лісо-технічний університет України*: зб. наук.-техн. пр. 2007. № 17.4. С. 206–214.
12. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21 лист. 1992 р. № 2811-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.
13. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 черв. 2000 р. № 1768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 35. Ст. 290.
14. Лупаренко С. Сутність поняття «дитинство» в науковій літературі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. № 44. С. 286–294.
15. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
16. Зобенько Н.А. Ретроспектива вивчення становлення соціального захисту дитинства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2014. № 31. С. 61–64.
17. Конвенція про права дитини, підпис. 20 лист. 1989 р. / Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
18. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квіт. 2017 р. № 230-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 31. Ст. 952.